

LIETUVIŲ
ATGIMIMO ISTORIJOS
STUDIJOS

11

*Egidijus Motieka.
Didysis Vilniaus seimas*

1996

LIETUVIŲ
ATGIMIMO ISTORIJOS
STUDIJOS

LIETUVOS
MOKYKLAI

600

Mykolo Römerio 120-osioms metinėms

LIETUVIŲ ATGIMIMO ISTORIJOS STUDIJOS

11

Egidijus Motieka
Didysis Vilniaus seimas

VILNIUS

Saulabrolis

1996

UDK 947.45
Li-191

REDAKCINĖ KOLEGIJA:

Antanas Kulakauskas
Česlovas Laurinavičius
Raimundas Lopata
Rimantas Miknys
Egidijus Motieka (vyriausiasis redaktorius)
Vladas Sirutavičius
Giedrius Subačius
Antanas Tyla

*Autorius dėkoja Atviros Lietuvos fondui,
Lietuvos istorijos institutui,
Lietuvos Respublikos Seimo Pirmininkui Vytautui Landsbergiui,
Švietimo ir mokslo ministerijai,
prisidėjusiems prie knygos išleidimo.*

© *Egidijus Motieka, 1996*
© *Lietuvos istorijos institutas, 1996*

ISSN 1392-0391
ISBN 9986-814-01-4

TURINYS

PRATARMĖ	7
ĮVADAS	8
I skyrius. LIETUVIŲ SUVAŽIAVIMO ORGANIZAVIMAS	
1. Lietuvos politinė situacija 1905 m. sausio–rugsėjo mėn.	46
2. Lietuvių suvažiavimo idėja ir iniciatyva	60
3. Memorandumas Rusijos vyriausybei	76
4. Lietuvių atstovai VI Rusijos žemietijų suvažiavime	94
5. Lietuvių visuomenės pasirengimas Suvažiavimui	107
II skyrius. SUVAŽIAVIMO DARBAS	
1. Suvažiavimo pradžia	118
2. I ir II posėdžiai: Lietuvos ir Rusijos politinės situacijos bei Lietuvos autonomijos klausimai	138
3. III ir IV posėdžiai: agrarinis ir Lietuvos mokyklų klausimai	158
4. Suvažiavimo nutarimai	174
5. Suvažiavimo dalyvių grupuočių priimti nutarimai	193
III skyrius. SUVAŽIAVIMO PASEKMĖS	
1. Lietuvių ir Lietuvos visuomenė po Suvažiavimo	209
2. Rusijos valdžios požiūris į Suvažiavimą. Represijos	240
BAIGIAMASIS ŽODIS: Didžiojo Vilniaus seimo reikšmė	260
PRIEDAI	274
Nr. 1 Atsišaukimas į lietuvių tautą	275
Nr. 2 Lietuvių Memorandumas Rusijos Ministrų Tarybos pirmininkui S. Vitei	277
Nr. 3 Odesos lietuvių nutarimai	284
Nr. 4 Lietuvių suvažiavimo Vilniuje programa	287

Nr. 5	LSDP parengta Lietuvių suvažiavimo Vilniuje programa	288
Nr. 6	J. Basanavičiaus kalba pradedant Lietuvių suvažiavimą Vilniuje	290
Nr. 7	Suvalkų gubernijos lietuvių nutarimai	293
Nr. 8	Lietuvos valstiečių sąjungos nutarimai	294
Nr. 9	Lietuvių suvažiavimo Vilniuje nutarimai	297
Nr. 10	Lietuvių suvažiavimo Vilniuje nutarimas dėl lietuvių kalbos Vilniaus vyskupijos bažnyčiose	299
Nr. 11	LSDP sušaukto darbininkų ir valstiečių susirinkimo nutarimai	300
Nr. 12	Krikščionių demokratų nutarimai	306
Nr. 13	Lietuvos mokytojų susivienijimo nutarimai	308
Nr. 14	Tautiškosios lietuvių demokratų partijos Steigiamojo susirinkimo protokolas	311
Nr. 15	Amerikos lietuvių suvažiavimo Filadelfijoje nutarimai	313
	TRUMPINIAI	317
	STRESZCZENIE	318
	SUMMARY	329
	RESUME	342
	ASMENVARDŽIŲ RODYKLĖ	354
	VIETOVARDŽIŲ RODYKLĖ	361

Visų politinių grupuočių aprobuotas Lietuvos autonomijos reikalavimas nebuvo detalizuotas. Konkrečios programos neturėjo nė viena politinė grupuotė. II posėdžio metu ne tik nebuvo nubrėžta Lietuvos politinės autonomijos programa, bet netgi nebandyta sukurti koordinacinio organo, kuris eventualiai galėjo tai padaryti vėliau. O juk 1905 m. LDP ne kartą kreipėsi į LSDP, kviesdama kurti bendrą komitetą¹⁴⁴. Socialdemokratams tokio organo sukūrimas vargu ar būtų naudingas: partija jautėsi pakankamai stipri ir bet koks koordinacinis centras būtų ribojęs jos veiklos galimybes. Tačiau sunku patikėti, kad demokratams nebūtų pritarę LVS, tautininkai ir krikščionys demokratai. Tiesa, šito dar buvo galima tikėtis antrąją Suvažiavimo dieną, juolab kad nutarimus galvota priimti apsvarsčius visus numatytus klausimus.

Dar vienas intriguojantis II posėdžio faktas – M. Sleževičiaus perskaityti Odesos lietuvių ir latvių nutarimai. Odesos lietuviai reikalavo būtinai vienyti su latvių tauta ir sušaukti bendrą lietuvių ir latvių suvažiavimą¹⁴⁵, o Odesos latviai kvietė kurti bendrą lietuvių–latvių autonomiją¹⁴⁶. M. Sleževičius kreipėsi į Suvažiavimo dalyvius, kviesdamas abi tautas susivienyti ir reikalauti „vienos lietuviškai-latviškos autonomijos su seimu Vilniuje“¹⁴⁷. Suvažiavimas į tai atsakė entuziastingais plovimais. Tačiau daugiau nei šie pareiškimai padaryta nebuvo nieko. Bandymai užmegzti ryšius su latvių tautiniu sąjūdžiu 1905 m. buvo nedrąsūs ir iš esmės apsiribojo žodiniais pareiškimais¹⁴⁸. Be to, panašių latvių deklaracijų, išskyrus šį Odesos latvių pareiškimą, nėra žinoma. Lietuvos–Latvijos autonomija tiek etniniu, tiek geopolitiniu požiūriais buvo motyvuota, tačiau atkreiptinas dėmesys, kad lietuvių politinės partijos bei grupuotės, išskyrus TLDP, savo programiniuose dokumentuose Lietuvos–Latvijos autonomijos idėjos nesvarstė. Latvija buvo minima tik kaip vienas iš tų kaimyninių kraštų, su kuriais galima sudaryti federaciją.

3. III ir IV posėdžiai: agrarinis ir Lietuvos mokyklų klausimai

III posėdis. Agrarinis klausimas. III posėdis prasidėjo 1905.XI.22 (XII.5) 10 val. ryto. „Atsišaukime į lietuvių tautą“ paskelbtoje pirmoje Suvažiavimo programoje buvęs punktas „žemės (agrariški) ir miškų klausimai“¹⁴⁹ iš antrosios programos jau buvo išbrauktas¹⁵⁰. Nors, matyt,

netiesiogiai apie tai galvota kalbėti aptariant mokesčių ir „žemiečių įstaigų“ klausimus. Priešingai, LSDP programa numatė svarstyti žemės klausimą dviem požiūriais: 1) „apie darbininkus, bežemius ir mažžemius“, 2) „apie žemę (apie „vikupus“, servitutus, ganyklas, valdžios žemę ir miškus, ir ponų žemę“)¹⁵¹. Kaip žinome, Suvažiavimo pradžioje žemės klausimas buvo ištrauktas į Suvažiavimo programą ir, reikia manyti, ne tik LSDP iniciatyva – tuo kaip tik labiau buvo suinteresuotos LDP ir LVS.

Žinios apie III posėdį kur kas skurdesnės nei apie kitus, nes tiek L. Gira, tiek ir St. Kairys, Pr. Klimaitis, M. Biržiška ir kiti Suvažiavimo aprašymuose žemės klausimams neskyrė tiek dėmesio, kiek kitiems, o P. Višinskis apskritai užrašė tik pirmųjų dviejų posėdžių eigą.

Posėdžio pradžioje iškilo problema, ar pranešėjai atstovaus partijoms, ar atskiriems gyventojų sluoksniams¹⁵². J. Basanavičiaus pasiūlymu buvo nutarta leisti kalbėti po 2 atstovus nuo darbininkų, bežemių ir mažžemių, o nepavykus išsiaiškinti, leisti kalbėti ir inteligentams¹⁵³. Tačiau reglamentas buvo pažeistas – iš viso kalbėjo apie 30 oratorių, iš kurių daugiau kaip 20 buvo valstiečiai¹⁵⁴. Tiesa, šį kartą galima nurodyti vos kelias oratorių pavardes – tai J. Basanavičius, Vl. Sirutavičius, kunigai V. Aleksandravičius ir P. Vilūnas, ūkininkai Šliogeris iš Žemaitijos ir Rimka iš Suvalkijos, dvarininkas St. Narutavičius (būsimasis Vasario 16-

¹⁴⁴ Išvien į kovą (LDP atsišaukimas), *Ūkininkas*, 1905, nr. 7, p. 169–170; J. Šliūpas, „In aukautojus reikalams revoliucijos“, *Varpas*, 1905, nr. 9/10, p. 107; „Lietuvos Demokratų Partija. Atviras laiškas broliams amerikiečiams“, *Varpas*, 1905, nr. 11/12, p. 131.

¹⁴⁵ Odesos lietuvių nutarimai, *Vilniaus žinios*, 1905.XI.27(XII.10), nr. 279.

¹⁴⁶ Odesos latvių nutarimas, *Vilniaus žinios*, 1905.XI.24(XII.7), nr. 276.

¹⁴⁷ /L. Gira/, „Lietuvių susivažiavimas Vilniuje“, op. cit., nr. 275; P. Višinskis, „Didžiojo Vilniaus Seimo užrašai“, op. cit., l. 7.

¹⁴⁸ TLDP dokumentai, op. cit., p. 181; Vaidelutė /O. Pleirytė-Puidienė/, „Reikia vienybės su latviais“, *Vilniaus žinios*, 1905.XI.30(XII.13), nr. 281.

¹⁴⁹ Atsišaukimas į lietuvių tautą, op. cit.

¹⁵⁰ Lietuvių susivažiavimas Vilniuje Lapkričio 21–22 (Gruodžio 4–5) d. 1905. Programa, op. cit.

¹⁵¹ Susivažiavimo programa statoma Lietuvos Socjaldemokratų Partijos, op. cit.

¹⁵² /L. Gira/, „Lietuvių susivažiavimas Vilniuje“, *Vilniaus žinios*, 1905.XI.23(XII.6), nr. 275.

¹⁵³ Ibidem; P. Višinskis, „Didžiojo Vilniaus Seimo užrašai“, op. cit., l. 8.

¹⁵⁴ /L. Gira/, „Lietuvių susivažiavimas Vilniuje“, op. cit.; Idem, „Didysis Vilniaus Seimas“, op. cit., nr. 23; Pr. Klimaitis, „Didysis Vilniaus Seimas“, *Židinys*, 1931, nr. 4, p. 365–366; B-ka M. /M. Biržiška/, „Didysis Vilniaus Seimas“, op. cit., p. 700; St. Kairys, *Tau, Lietuva*, p. 90.

osios Akto signataras) iš Alsėdžių valsčiaus. Taip pat kalbėjo kelios lietuvės tarnaitės¹⁵⁵.

Pr. Klimaitis yra pažymėjęs, kad Suvažiavimo metu neatsirado nė vieno žmogaus, kuris turėtų supratimą apie žemės problemas¹⁵⁶. Tuomet „žemės klausimo“ formuluotė nebuvo vienareikšmė: 1) žemės išdalijimas valstiečiams arba jos perdalijimas, kartu ir privatinės žemės nuosavybės problema – tai faktiškai reiškė kardinalią žemės reformą, 2) daliniai žemės ūkio pertvarkymai, t. y. išperkamujų mokesčių panaikinimas, kai kurių valstiečių sluoksnių pervedimas į išpirką, ginčytinų miškų ir servitutų plotų priklausomybės nustatymas, valstybinių bei cerkvių žemių gražinimas teisėtiems savininkams arba tiesiog valsčiams ir pan. Šiame kontekste būtų sunku besąlygiškai sutikti su Pr. Klimaičio kategorišku teiginiu, tačiau Suvažiavime žemės klausimas tikrai nebuvo parengtas visapusiškai ir kompetentingai nagrinėti. Apie tai rašė ir A. Tyla, savo monografijoje pateikęs plačią agrarinio judėjimo Lietuvoje 1905 m. analizę¹⁵⁷.

Žemės reformos klausimas Lietuvoje buvo labai aktualus jau vien dėl didžiulio bežemių ir mažžemių skaičiaus Vilniaus, Kauno bei Suvalkų gubernijose¹⁵⁸. 1905 m. pradžioje svarbiausi valstiečių reikalavimai – panaikinti suvaržymus įsigyjant žemę ir išperkamuosius mokesčius, o valstiečių judėjimas, nukreiptas prieš žemvaldžius, prasidėjo 1905 m. vasario mėn.¹⁵⁹ Tiesa, kardinalių reikalavimų nekelta, daugiausia reikalauta leisti naudotis miškais bei servitutais. Šiuos reikalavimus lydėjo ir veiksmai: buvo savavališkai naudojami dvarininkų ar valstybės miškais bei pievomis¹⁶⁰. Istoriko A. Tylos teigimu, iki 1905 m. vasaros valstiečiai labai retai reikalavo žemės. Vasarą tokių reikalavimų pagausėjo¹⁶¹, o 1905 m. rudenį dar daugiau valstiečių reikalavo duoti bežemiams ir mažžemiams valstiečiams žemės už išpirką¹⁶². Tačiau svarbiausias dėmesys Lietuvos kaime vis dėlto buvo nukreiptas į vietinės savivaldos reformas. Turint valsčiaus valdybose savo rinktus atstovus, vėliau tikėtasi sėkmingai spręsti ir valstiečių aprūpinimo žeme klausimą. Tai liudija ir tas faktas, kad ekonominė kova aktyvėjo kartu su politine¹⁶³. Vis dėlto artėjant Lietuviių suvažiavimui, nors ir nepereita prie radikalių veiksnių (Lietuvoje dvarų deginimo atvejai buvo labai reti)¹⁶⁴, valstiečiai dar dažniau ėmė reikalauti žemės¹⁶⁵. Už visišką žemės konfiskavimą pasisakyta labai retai, dažniausiai reikalauta išdalyti valstiečiams valstybines ir cerkvių žemes, prijungiant prie jų dalį nustatytą normą viršijančios dvarininkų žemės. Šie iš esmės gana nuosaikūs reikalavimai rodė, kad Lietuvos valstiečiams didesnės įtakos turėjo LDP

nuostatos negu kraštutiniai, Rusijoje vis labiau įsivyraujantys kairiųjų politinių jėgų reikalavimai išdalyti dvarininkų žemes.

Lietuvių politinių partijų bei grupuočių programose žemės reformos ir apskritai žemės klausimai buvo pati silpniausia vieta. Savo pažiūras tiksliausiai formulavo ir daugiausia dėmesio tam skyrė LDP, savo atrama laikiusi visus valstiečių sluoksnius. Jau pirmojoje programoje, išleistoje 1902 m., buvo reikalaujama panaikinti suvaržymus perkant žemę, išskirstyti kaimus į vienkiemius, aprūpinti žeme bežemius bei mažažemius¹⁶⁶. 1905 m. žemės reformos programa buvo patobulinta, detalizuota¹⁶⁷ ir galų gale apibendrinta antrojoje partijos programoje, pasirodžiuosioje 1906 m. kovo mėn.¹⁶⁸

Šios programos esmė – aprūpinti žeme bežemius ir mažažemius, įsteigus tam Lietuvos autonominei valdžiai priklausantį žemės fondą. Jį turėtų sudaryti sugražintos valstybinės žemės, taip pat nustatytą normą viršijančios dvarininkų žemės. Už nedidelę išpirką ją galėtų įsigyti bežemiai ir mažažemiai. Iš esmės tai buvo privačių smulkių bei vidutinių ūkių kūrimo programa, numačiusi kapitalistinių santykių vystymąsi kaime. Kartu tikėtasi intensyvinti dvarininkų ūkių vystymąsi, pertvarkant juos į stambius modernius ūkius. Ši reforma sieta su Lietuvos autonomijos iškovojimu.

¹⁵⁵ Žr. 154 išnašą.

¹⁵⁶ Pr. Klimaitis, „Didysis Vilniaus Seimas“, *Židinys*, 1931, nr. 4, p. 366.

¹⁵⁷ A. Tyla, *1905 metų revoliucija Lietuvos kaime*, p. 80.

¹⁵⁸ *Ibidem*, p. 39.

¹⁵⁹ *Ibidem*, p. 153.

¹⁶⁰ *Ibidem*, p. 154–155.

¹⁶¹ *Ibidem*, p. 181–182; M. Katkus, *Raštai*, V., 1965, p. 366.

¹⁶² A. Tyla, *1905 metų revoliucija Lietuvos kaime*, p. 182.

¹⁶³ *Ibidem*, p. 167.

¹⁶⁴ *Ibidem*, p. 164.

¹⁶⁵ *Ibidem*, p. 182–184; B-ka M. /M. Biržiška/, „Didysis Vilniaus Seimas“, op. cit., p. 696–697; /?/, Iš Lietuvos, *Vilniaus žinios*, 1905.XII.5(18), nr. 286 ir kt.

¹⁶⁶ Programas Lietuvių Demokratų Partijos (projektas), *Varpas*, 1902, nr. 12, p. 262–263.

¹⁶⁷ „Lietuviai, neapsileiskime!“ (LDP atsišaukimas), *Ūkininkas*, 1905, nr. 5, p. 114; „Lietuvos ūkininkai!“ (LDP atsišaukimas), *Ūkininkas*, 1905, nr. 10, p. 269; Laumės Vaikas /K. Grinius/, „Teisingas žemės valdymas Lietuvoje“, *Varpas*, 1905, nr. 11/12, p. 114–120; A. Gaigalaitė, R. Miknys, „Lietuvos Demokratų partijos programos klasinės esmės klausimu“, *Lietuvos TSR AMMD, Istorija*, t. XXIII, V., 1983, p. 85.

¹⁶⁸ *Lietuvos Demokratų Partijos programa*, Tilžė, 1906, p. 12.

LSDP programiniuose dokumentuose žemės dalykams buvo skiriama daug mažiau dėmesio. 1896 m. programoje aptinkame vos vieną užuominą, kad žemė turi priklausyti tiems, kurie ją dirba¹⁶⁹. Tačiau tai dar nereiškia, kad buvo pasisakoma už privačią žemės nuosavybę. 1905 m. LSDP veiklos programose niekur neaptinkame reikalavimo išdalyti valstiečiams valstybines ar dvarų žemes. Netgi buvo pabrėžiama, kad nebus remiami „atgaleiviai ūkininkai“, reikalaujantys žemės išdalijimo¹⁷⁰. LSDP pasisakė už tai, kad žemė būtų visų krašto gyventojų nuosavybė¹⁷¹. 1905 m. rugpjūčio mėn. LSDP manifeste netgi tiesiogiai pasisakoma už žemės nacionalizavimą ir pasižadama Steigiamajame seime reikalauti įstatymo, „kad valstybiniai miškai ir žemė pereinų visų Lietuvos gyventojų nuosavybėn ir kad būtų sudarytos palankios sąlygos tiems žmonėms, kurie nori patys dirbti žemę“¹⁷². Tačiau žemės nacionalizavimas (kuris, sprendžiant iš LSDP dokumentų, taip pat turėjo būti tik dalinis) dar nereiškė žemės konfiskavimo. Tame pačiame Manifeste teigiama, kad būsimoji Lietuvos valdžia („krašto rėdas“) pamažu išpirkinėtų žemes¹⁷³. Taigi tvirtų žemės problemos principų nebuvo nei konkrečiuose 1905 m., nei strateginiuose socialdemokratų planuose. Apskritai LSDP veikla Lietuvos kaime labiau buvo orientuota į kaimo proletariatą ir vietinių valdžios organų pertvarkymą. Kitas dalykas, kad, sprendama žemės problema, LSDP vis dėlto pripažino autonominio Lietuvos seimo prioritetą ir didesnę dėmesį agrariniams klausimams žadėjo skirti po Lietuvos autonomijos iškovojimo¹⁷⁴.

Kitos lietuvių politinės grupuotės juo labiau nebuvo suformulavę tvirtų principinių nuostatų žemės klausimu. LVS pasisakė tik už valstybinių žemių išdalijimą bežemiams ir mažžemiams. Tai ir buvo užfiksuota LVS nutarimuose, priimtuose 1905.XI.22(XII.5)¹⁷⁵. Krikščionys demokratai, kiek galima spręsti iš jų programinių dokumentų, parengtų prieš Suvažiovimą, jo metu ir tuoj jam pasibaigus, panašiai kaip ir LDP, pasisakė už žemės išdalijimą bežemiams bei mažžemiams ir apskritai ūkininkams palengvintomis sąlygomis. Tačiau nerandame reikalavimų įkurti žemės fondą¹⁷⁶. O žemės fondo projektai buvo išdėstyti tautinių demokratų programoje, kur pasisakyta už dalinę dvarų žemės ekspropriaciją, paliekant dvarams minimalią 250–300 ha žemės normą¹⁷⁷. Tiesa, ši programa buvo baigta rengti 1906 m. vasario mėn. ir negalime tvirtinti, kad Suvažiovimo metu tautinių demokratų pozicija buvo kaip tik tokia. Nors tokią prielaidą daryti galėtume: tautininkai siekė išreikšti visų lietuvių socialinių sluoksnių interesus, o jų partija kūrėsi Suvažiovimo laikotarpiu. Iki Suvažiovimo tautinių demokratų organas

„Vilniaus žinios“ žemės klausimo atskirai nekėlė, siejo tai su būsimojo Rusijos parlamento – Valstybės dūmos („Ciesorystės seimo“) veikla.

Tokia padėtis buvo prieš Lietuvių suvažiavimą. Gal tik reikėtų pridurti, kad 1905.XI.3(16) d. caro įsaku buvo žadėta nuo 1906 m. per pusę sumažinti išperkamuosius mokesčius, o nuo 1907 m. – juos visai panaikinti. Todėl valstiečiai pradėjo reikalauti visiško išperkamujų mokesčių panaikinimo tuojau pat. Nemaža jų dalis tikėjosi, kad Lietuvių suvažiavimas išspręs žemės stygiaus problemą¹⁷⁸.

Trečiasis suvažiavimo posėdis buvo panašus į pirmąjį būtent tuo, kad pirmajame buvo leista išsikalbėti LSDP, o trečiajame – gausiai susirinkusiems valstiečiams. Vėl pasyvūs, kaip ir I posėdžio metu, buvo tautiniai demokratai bei LDP. LVS vadovai tuo metu ruošėsi savo Steigiamajam suvažiavimui ir nelabai veržėsi kalbėti. LSDP, matyt, supratusi pirmojo posėdžio klaidas, savo idėjas bandė skleisti per pasisakančius valstiečius. Nors apskritai LSDP ir LVS buvo aktyvesnės už demokratų ir tautinius demokratų. Aktyvūs išliko kunigai, savo radikaliais pasisakymais siekę sutvirtinti socialinę atramą Lietuvos kaime.

Kyla klausimas, ar Suvažiavimo prezidiumo nariai sąmoningai stengėsi sulaikyti savo šalininkus veržtis į tribūną, ar juos patenkino natūraliai besiklostanti, tačiau politiniu požiūriu nevaisinga diskusija. Labiau tikėtinas pirmasis variantas. Itin mažas politinių veikėjų ir apskritai inteligentų pasisakymų skaičius liudytų, kad žemės klausimui nė viena iš

¹⁶⁹ *Programas Lietuviškos Social-demokratiškos Partijos*, Tilžė, 1896.

¹⁷⁰ VI-jo Lietuvos Social-Demokratų partijos susivažiavimo nutarimai, *Darbininkų balsas*, 1905, nr. 10, p. 325.

¹⁷¹ *Ibidem*, „Ko nori lietuviai socialdemokratai (LSDP atsišaukimas)“, *Kova*, 1905.VII.14, nr. 9, p. 66–67; Lietuvos Socialdemokratų Partijos Manifestas, *Kova*, 1905.X.6, nr. 21, p. 161–162.

¹⁷² Žr. 171 išnašą. Taip pat: A. Tyla, *1905 metų revoliucija Lietuvos kaime*, p. 176.

¹⁷³ Lietuvos Socialdemokratų Partijos Manifestas, op. cit., p. 162.

¹⁷⁴ „Lietuvmečiai“, *Darbininkų balsas*, 1905, nr. 12, p. 47; J. Vilčinskas, *Lietuvos socialdemokratija kovoje dėl krašto nepriklausomybės*, p. 71.

¹⁷⁵ Nutarimas Lietuvos valsčių, susirinkusių Vilniuje Lapkričio 22(Gruodžio 5) 1905 m., *Vilniaus žinios*, 1905.XI.24(XII.7), nr. 276 (toliau – Nutarimas Lietuvos valsčių).

¹⁷⁶ Lietuvių krikščionių demokratų partijos programos projektas, parengė A. Gaidys, in *LAIS*, t. 3, p. 335; J. Tumas, „Lietuvių krikščionių demokratų veiksmas“, *Draugija*, 1907, nr. 3, p. 262–263.

¹⁷⁷ TLDP dokumentai, op. cit., p. 195–196.

¹⁷⁸ J. Vileišis, „Pasisakbėjimai“, *Lietuvos ūkininkas*, 1905.XII.1(14), nr. 1, p. 7.

politinių grupuočių neketino skirti didesnio dėmesio. Leidus išsikalbėti valstiečiams, buvo nuslopintas jau pradedamas jausti nepasitenkinimas ne visai aiškiais ir nekonkrečiomis inteligentų kalbomis. Valstiečiai III posėdžio metu pasijuto lygiaverčiais vykstančių derybų dalyviais.

Lietuvos kaimo atstovai, labai mažai kalbėję pirmąją Suvažiavimo dieną ir, aišku, patys ne viską suprato, tačiau LVS vadovų paskatinti, karštai ėmė aiškinti savo gyvenimo sunkumus. Be abejo, susidarius tokiai situacijai, LSDP, ieškanti sąjungininkų kaime, negalėjo neišvelti į diskusijas, o LVS negalėjo neatsikirsti¹⁷⁹. Anot L. Giros, LVS stengėsi apsaugoti valstiečius nuo socialistinių idėjų. LSDP, pasinaudojusi proga, propagavo žemės nacionalizavimą. Tačiau šį kartą į LSDP ir LVS kovą* dėl įtakos sferų gana drąsiai įsiterpė krikščionys demokratai.

Suvažiavimas diskusijoje dėl žemės pasidalijo į 2 sroves: 1) visa Lietuvos žemė atiduodama visai tautai ir tik po to išdalijama tiems, kurie dirba ją patys, ir tik tiek, kiek gali apdirbti su šeimyna be samdinių, 2) už asmeninės nuosavybės išlaikymą¹⁸⁰. Tiksliai neapibrėžus abiejų srovių reikalavimų, tarp jų būtų buvę nesunku ieškoti kompromiso. Nesunku pastebėti, kad, pavyzdžiui, LDP programinės nuostatos galėjo patenkinti abiejų srovių šalininkus: žemės fondo bežemiams bei mažžemiams sudarymas ir dvarininkų žemėvaldos apribojimas galėjo sėkmingai koegzistuoti, juo labiau kad dvarininkams už dalį jų nusavintų žemių galvota mokėti pinigines kompensacijas. Kitas dalykas – pirmasis ekspropriatorių reikalavimas – „Visos Lietuvos žemės atidavimas visai tautai“ – nebūtinai derėjo su antruoju, kuris skelbė ekspropriuotų žemių išdalijimą norintiems ją dirbti. LSDP palaikė tik pirmąjį reikalavimą, o LVS programa derino juos abu. Pasak liudytojų, tarp kalbėjusiųjų vyravo pirmosios srovės šalininkai. Negana to, jie pateikė dar radikalesnių, sunkiai įvykdomų reikalavimų: absoliučiai panaikinti visus mokesčius, grąžinti išperkamuosius mokesčius, išmokėtus per 40 metų, dvarininkai privalo visus savo dvarus perleisti tautai ir primokėti už ankstesnius išnaudojimo metus¹⁸¹. Griežtai pasisakyta prieš atskirus dvarininkus. P. Rusecko teigimu, Seime buvo daug neapykantos prieš dvarininkus¹⁸². Kol kas sėkmingi vietinių valdžios struktūrų pertvarkymai skatino valstiečius kelti vis drąsesnius reikalavimus – taip būtų galima paaiškinti valstiečių radikalumą Suvažiavimo metu. Aišku, neapsieita be LSDP ir LDP propagandos įtakos – valstiečius bei kaimo darbininkus žavėjo žemės nacionalizavimo ir tautos žemės fondo sudarymo idėjos.

Nerekėtų užmiršti, kad dauguma apie tai samprotavusiųjų nebuvo politiniai veikėjai ir negalėjo kvalifikuotai apibūdinti agrarinių santykių. Tačiau neabejotina vertybė buvo tai, kad valstiečiai išdėstė faktiškai visas Lietuvos kaimo problemas: santykius su dvarininkais ir vietine caro valdžia, majoratų, servitutų, miškų, vandenių, buvusios bažnyčios ir vienuolynų žemės klausimus ir kt. Tai reiškė, kad politinėms partijoms po Suvažiavimo reikės papildyti ar net perdirbti savo programas ir keisti veiklos taktiką kaime.

Pasak liudininkų, geriausią kalbą, svarstant agrarinius klausimus, pasakė St. Narutavičius. Jo nuomone, privati žemės nuosavybė turi būti panaikinta, o žemė atiduota visai tautai, „kuri atras būdą, kaip su ja elgtis“¹⁸³. Deja, liudininkai nurodo tik apie ką St. Narutavičius kalbėjo, bet nepateikia jo teiginių argumentacijos. Kiti dvarininkai, nors tai tiesiogiai lietė jų interesus, diskusijoje buvo greičiau aktyvūs klausytojai negu dalyviai. Aišku, tik nedidelė į Suvažiavimą atvykusių dvarininkų dalis galėjo palaikyti St. Narutavičių, o visos Lietuvos mastu santykinai tokių buvo dar mažiau. Tačiau nepamirškime, kad didesnė Lietuvos, ypač Kauno gub., dvarininkų dalis rėmė politines (ne ekonomines) permainas Lietuvos kaime ir pateikė reikalavimą Kauno gubernatoriui neįvesti Kauno gubernijoje karinės padėties¹⁸⁴. Vis dėlto kokio nors bendro pareiškimo Suvažiavime dvarininkai nepateikė.

Dvarininkų dalyvavimas Suvažiavime buvo labai svarbus lietuvių ir Lietuvos nacionalinės integracijos požiūriu. Atvykdami į Suvažiavimą, kuris iš esmės buvo lietuvių suvažiavimas, dvarininkai pripažino lietuvių tautinio sąjūdžio ir kartu lietuvių tautos politinį subrendimą. Kitas dalykas, kad Suvažiavimo programa faktiška, nenumatė bendrų politinių sprendimų paieškų. O nagrinėjant žemės klausimą, dvarininkai

¹⁷⁹L. Gira, „Didysis Vilniaus Seimas“, op. cit., nr. 23.

*Kad LSDP ir LVS konfrontacija buvo didelė, matyti iš socialdemokratų pasitelktų argumentų prieš LVS vadovą J. Gabrių-Paršaitį. Pasak LSDP šalininkų, paauksuoti J. Gabrijo-Paršaičio akinių rėmeliai liudijo jo „buržujišką prigimtį“ (žr. L. Gira, „Didysis Vilniaus seimas, Lietuvos aidas, 1917.X.23, nr. 23).

¹⁸⁰Ibidem; Idem, „Lietuvių susivažiavimas Vilniuje“, op. cit., nr. 275; St. Kairys, *Tau, Lietuva*, p. 90.

¹⁸¹Žr. 180 išnašą.

¹⁸²P. Ruseckas, „Didysis Vilniaus Seimas“, *Kultūra*, 1930, nr. 10, p. 504.

¹⁸³Pr. Klimaitis, „Didysis Vilniaus Seimas“, *Židinys*, 1931, nr. 4, p. 366; St. Kairys, *Tau, Lietuva*, p. 90.

¹⁸⁴Kauno ūkiškosios draugijos nutarimai, *Vilniaus žinios*, 1905.XI.24(XII.7), nr. 276; Taip pat: Lietuvos VIA, f. 378, BS, 1905, b. 406, l. 68–69.

negalėjo atvirai reikšti savo nuomonės be baimės būti apšaukti konservatoriais (St. Narutavičiaus pasisakymas – išimtis). Taigi dvarininkai Suvažiovime buvo tik stebėtojai. Nors reikia pasakyti, kad lietuvių politikai neužkirto kelio galimai etnopolitinei konsolidacijai: absoliučios Suvažiavimo daugumos reikalavimas nesikėsinti į dvarus dvarininkų negalėjo nedžiuginti.

Grįžtant prie partijų taktikos, reikėtų išskirti krikščionių demokratų poziciją (kalbėjo kun. V. Aleksandravičius ir kun. P. Vilūnas). Nesunkiai pastebimas jų noras užkariauti valstiečių simpatijas. Įdomu, kad mažai naudotasi moraliniais imperatyvais, o remtasi bendrais interesais ir ekonomine nauda. Taip pat išryškėjo populizmas: teigta, kad dvasi-ninkija irgi spaudžiama Rusijos biurokratijos, reikalauja, kad žemė būtų atiduota visiems ją dirbantiems, ir apskritai pritarta beveik visiems valstiečių reikalavimams¹⁸⁵. Antra vertus, krikščionių demokratų planai buvo motyvuoti ir strategiškai, ir taktiškai. Kun. P. Vilūno pateikti konkretūs, grynai praktinės naudos požiūriu reikšmingi pasiūlymai susilaukė valstiečių pritarimo. Kun. V. Aleksandravičius propagavo savitarpio pašalpos draugijas, žemės supirkimo ir kitas organizacijas, kurias, aišku, tikėtasi išlaikyti savo rankose. Visi šie pasiūlymai, kurie atsispindėjo ir tuo metu parengtoje krikščionių demokratų programoje¹⁸⁶, buvo gana realūs tiek iškovojus Lietuvos autonomiją, tiek ir likus senajai santvarkai. Pasitelkus įprastus klerikalinius masinės sąmonės valdymo sver-tus, ruoštos prielaidos išplėsti savo įtaką. Reikėtų pridurti, kad Suvažiavime išdėstytos krikščionių demokratų nuostatos sėkmingai skynėsi kelią 1906–1918 m.

Taigi, nesant konkrečių, kruopščiai parengtų pasiūlymų, III posėdis lietuvių politiniams veikėjams buvo gera proga šiek tiek pailsėti, pasiruošti tolesniems debatams bei parengti Suvažiavimo nutarimus.

Tolesnei diskusijai dėl žemės nebuvo nusiteikęs ir prezidiumas. Tai patvirtina faktas, kad III posėdžio pabaigoje nutarus nutraukti diskusijas ir jas perkelti į IV posėdį, jau pačioje šio posėdžio pradžioje prezidiumo vardu J. Basanavičius pareiškė, jog dėl laiko stokos apie tai nebus kalbama, o galutinį žodį tars St. Kairys. Tai irgi buvo apgalvotas pasiūlymas – po LVS Steigiamojo suvažiavimo, kuris įvyko prieš III posėdį, ir po varginančių III posėdžio kalbų valstiečių aktyvumas jau buvo priblėšęs. Tačiau dalis valstiečių buvo nepatenkinti, nes nesuprato, kodėl negalima priimti bent rezoliucijos, kuri nurodytų, ką veikti su valstybės ir ginčytinomis žemėmis. Nors IV posėdžio pabai-

goje St. Kairys ir paaiškino to priežastis, tačiau valstiečiai net įtarė, kad LSDP yra „ponų papirkta“¹⁸⁷.

Agrarinio klausimo gvildenimas Suvažiovime rodo, kad Lietuvos autonomijos projektai buvo suvokiami kaip realiai įgyvendinami. Juo realesni turėjo būti planai, numatantys ieškoti valstietijos, kaip gausiausio socialinio sluoksnio, paramos. Netgi neiškovojus Lietuvos autonomijos, tolesnė politinė kova, neatsižvelgiant į valstietijos orientaciją ir žemės reformos koncepcijas, buvo neįmanoma. Mūsų nuomone, lietuvių politinės grupuotės Suvažiovime nebuvo pasiruošusios žemės reformos svarstymams, nes, pirma, iki 1904 m. esant kultūriniais suvaržymams, kova dėl spaudos draudimo panaikinimo nustūmė žemės problemą į tolesnį planą. Netgi politinių partijų ir grupuočių programose, išskyrus LDP, šis klausimas buvo pateikiamas gana miglotai; antra, pamažu atgaunant kultūrinės veiklos galimybes po 1904 m. gegužės mėn. ir ypač padidėjus politiniam aktyvumui 1905 m., per tokį trumpą laiką iki lietuvių suvažiavimo paprasčiausiai nebuvo suspėta teoriškai apsvarstyti agrarinių pertvarkymų prielaidų; trečia, 1905 m. iškilę lietuvių tautos politinių tikslų konstitutavimosi uždaviniai reikalavo neatidėliotinų sprendimų, todėl kaime taip pat buvo orientuojamasi į vietinės valdžios pakeitimą. Tai iš esmės reiškė prielaidų Lietuvos autonomijai kūrimą. Žemės problema nebuvo suvokiama kaip svarbiausias kovos už Lietuvos autonomiją veiksnys.

Apskritai žemės klausimo svarstymas Suvažiovime buvo plačių diskusijų pradžia. Jau 1906 m. jos užėmė nemažai vietos radikalų ir konservatorių spaudoje. Tačiau Suvažiovime visos politinės grupuotės buvo tos nuomonės, kad žemės problemą bus galima galutinai išspręsti tik sukūrus Lietuvos autonomiją su seimu Vilniuje.

IV posėdis. Lietuvos mokyklos ir švietimas. Suvažiavimo nutarimų priėmimas. IV posėdyje pagal reglamentą turėjo būti svarstomi Lietuvos mokyklų ir apskritai švietimo reikalai. Tačiau III posėdyje nebaigus nagrinėti žemės klausimo, programa išsiplėtė ir šis posėdis, matyt, buvo pats turiningiausias. Svarstyti žemės, mokyklų klausimai, trumpai aptarti LVS nutarimai ir galų gale pateikti, apsvarstyti ir priimti Suvažiavimo nutarimai.

¹⁸⁵L. Gira, „Lietuvių susivažiavimas Vilniuje“, op. cit., nr. 275; Pr. Klimaitis, „Didysis Vilniaus Seimas“, *Židinys*, 1931, nr. 4, p. 366; St. Kairys, *Tau, Lietuva*, p. 90.

¹⁸⁶Lietuvių krikščionių demokratų partijos programos projektas, op. cit., p. 335.

¹⁸⁷A. Tyla, *1905 metų revoliucija Lietuvos kaime*, p. 179.

IV posėdyje aktyviausi buvo tautiniai demokratai (5 kalbos: 4 – J. Basanavičiaus, 1 – Pr. Klimaičio; tautiniams demokratams šią Pr. Klimaičio kalbą galima priskirti sąlygiškai, nes jis kalbėjo kaip LMS atstovas) ir LSDP (5 pasisakymai: 2 – St. Kairio, po 1 – A. Domaševičiaus, Vl. Sirutavičiaus ir LSDP Rygos organizacijos atstovo J. Šiaudinio). Po tris kartus pasisakė LDP atstovai (2 – P. Višinskis, 1 – LDP prijuočianti M. Šveikauskienė) ir krikščionys demokratai (2 – kun. Pr. Būčys, 1 – kun. V. Aleksandravičius). Po du kartus – LVS (J. Gabrys-Paršaitis, E. Galvanauskas) ir LMS (M. Palukaitis, Pr. Klimaitis). Taip pat kalbėjo ūkininkas Kundrotas iš Žemaitijos, atstovavęs dvidešimčiai valsčių, Mažosios Lietuvos atstovas J. Vanagaitis ir vienas iš Lietuvos lenkų, pačioje Suvažiavimo pabaigoje pasveikinęs sėkmingai užbaigusius Suvažiavimą lietuvius.

Posėdžio pradžioje užbaigus žemės klausimo svarstymą, dar ne iš karto pereita prie Lietuvos mokyklos problemų. St. Kairiui buvo suteikta teisė paaiškinti valstiečiams, kodėl nutraukiamas žemės klausimo svarstymas. Pasinaudojęs proga, St. Kairys kartu agitavo Suvažiavimo dalyvius stoti į jau susikūrusias ar besikuriančias politines partijas¹⁸⁸. Po to žodis buvo suteiktas Mažosios Lietuvos atstovui J. Vanagaičiui. Jo pasisakymą Suvažiavimas sutiko labai entuziastingai. Pasak liudininkų, kaip tik J. Vanagaitis pirmas pavadino Suvažiavimą *Pirmuoju lietuvių seimu*¹⁸⁹. Apskritai jo kalba buvo radikali: lietuviai kviečiami vienyti ir „nugriauti dabartinę valdžią“. Tačiau J. Vanagaičio kalba įdomi dar ir tuo, kad buvo pareikštas požiūris į Didžiosios ir Mažosios Lietuvos santykius. Mažoji Lietuva vaidino nemažą vaidmenį kultūriniame Didžiosios Lietuvos gyvenime. Tačiau apie kitokias abiejų Lietuvos dalių bendros veiklos formas iki tol mažai kalbėta. Seimo dalyviai nevienodai pateikia J. Vanagaičio žodžius. L. Giros teigimu, J. Vanagaitis pareiškęs, kad „Prūsų Lietuva simpatizuoja Didžiajai Lietuvai, jos kilimui“¹⁹⁰. Pr. Klimaitis viename straipsnyje nurodo J. Vanagaitį sakius, kad „abi tautos dalys nusimes rusų ir vokiečių jungą“¹⁹¹, o kitame, kad „Mažosios Lietuvos susipratę lietuviai lūkuriuoja, kad galėtų abi Lietuvos dalys susijungti į vieną valstybę“¹⁹². Kadangi yra pateikiama ne visa J. Vanagaičio kalba, o tik jos fragmentai, visos J. Vanagaičio kalbos versijos lyg ir neprieštarauja viena kitai. Šie iš pirmo žvilgsnio nereikšmingi J. Vanagaičio žodžiai kėlė ne tik Mažosios ir Didžiosios Lietuvos susijungimo galimybes, bet ir didžiosios politikos problemas, nes tai tiesiogiai lietė Rusijos ir Vokietijos santykius. Ta proga nereikėtų pamiršti, kad būsi-

mojo Vokietijos karo su Rusija ir kartu Europos pertvarkymo planai 1905 metais jau buvo aktyviai svarstomi.

Išklausius J. Vanagaičio kalbą, galų gale pereita prie Lietuvos mokyklų problemų. Tai buvo vienas iš nedaugelio Suvažiavime nagrinėtų klausimų, kuris nesukėlė didesnių nesutarimų. Konceptualiai panašius reikalavimus savo programose, atsišaukimuose, bendruose komunikatuose kėlė visos lietuvių partijos bei politinės grupuotės. Mažai nuo jų skyrėsi dauguma Lietuvos valsčių nutarimų. Panašiai juos formulavo ir Lietuvos mokytojų sąjunga. 1904 m. gegužės mėn. panaikinus lietuviškos spaudos draudimą ir palaipsniui leidžiant lietuvių kalbos mokymą (o ne mokymą lietuvių kalba), taip pat panaikinant kitas kultūros suvaržymų formas, susidarė prielaidos kultūrinei autonomijai kurti. Aišku, Rusijos imperijos sąlygomis šis procesas negalėjo sparčiau vykti. Tačiau 1905 m. pabaigoje jau buvo nemažai pasiekta: lietuviškų knygų bei laikraščių leidimas, kultūrinių organizacijų kūrimasis. Kultūrinės autonomijos rėmuose tilpo ir autonomiškos švietimo sistemos organizavimas. 1905 m. jis kiek atsiliko nuo kultūrinės autonomijos formavimo apskritai, nes, caro vyriausybei iš pradžių leidus tik lietuvių kalbos mokymą, o ne visų dalykų mokymą lietuviškai, svarbiausias uždavinys buvo iškovoti, kad pradinės mokyklos taptų visiškai lietuviškos. Tuo metu šis reikalavimas buvo formuluojamas kaip „dėstymas gimtąja kalba pradžios mokyklose“. Tai reiškė, kad visoje Lietuvoje, kartu ir lietuvių-lenkų-baltarusių etniniame pasienyje, laisvai pasirenkamas dėstymas ir mokymasis viena iš kalbų, t. y. gimtąja kalba.

Aišku, perspektyvoje tiek LMS, tiek ir kitos lietuvių politinės grupuotės kūrė visiškai savarankišką hierarchizuotą švietimo sistemos modelį, kurio dalis turėjo būti ir lietuviškos aukštosios mokyklos bei

¹⁸⁸/L. Gira/, „Lietuvių susivažiavimas Vilniuje“, op. cit., nr. 276; Idem, „Didysis Vilniaus seimas“, op. cit., nr. 26; S-lius J. /J. Basanavičius/, *Iš Didžiojo Vilniaus Seimo istorijos*, p. 16–19; Pr. Klimaitis, „Didysis Vilniaus seimas“, *Židinys*, 1931, nr. 4, p. 366–368, 370–371; J. Gabrys, „Didysis Vilniaus Seimas ir jo reikšmė Lietuvai“, op. cit., 1937, nr. 3, p. 58, nr. 7, p. 155 ir kt. veik.

¹⁸⁹/L. Gira/, „Lietuvių susivažiavimas Vilniuje“, op. cit., nr. 276; A. Rucevičius, „Prieš 20 metų (Vilniaus seimą prisiminus)“, op. cit. ; J. Gabrys, „Didysis Vilniaus Seimas ir jo reikšmė Lietuvai“, op. cit., 1937, nr. 3, p. 58.

¹⁹⁰/L. Gira/, „Lietuvių susivažiavimas Vilniuje“, op. cit., nr. 276; J. Gabrys „Didysis Vilniaus Seimas ir jo reikšmė Lietuvai“, op. cit., 1937, nr. 3, p. 58.

¹⁹¹Pr. Klimaitis, „Didysis Vilniaus Seimas“, *Mūsų rytojui*, 1930.XI.28, nr. 48.

¹⁹²Pr. Klimaitis, „Didysis Vilniaus seimas“, *Židinys*, 1931, nr. 4, p. 367–368; Taip pat: /?/, *Didžiojo Vilniaus Seimo sukaktuvės, Rytas*, 1935.XII.4, nr. 278.

gimnazijos¹⁹³. Tačiau 1905 m. to nebuvo įmanoma įgyvendinti ne tik dėl caro administracijos suvaržymų, bet ir dėl to, kad nei konceptualiai, nei techniškai tam nebuvo pasirengta. Todėl Lietuvių suvažiavimo laikotarpį, kaip ir apskritai 1905 metus, galima laikyti svarbiu savarankiškos švietimo sistemos kūrimo etapu.

Visoje Lietuvoje 1905 m. lapkričio mėn. buvo uždarinėjamos pradžios mokyklos, vejami rusai mokytojai (arba reikalaujama, kad jie išmokyti lietuviškai ir sugebėtų dėstyti lietuvių kalba). Į jų vietas kviečiami mokytojai lietuviai iš Lomžos, Suvalkų gubernijų¹⁹⁴. Tačiau šis darbas tuomet negalėjo sparčiai vykti. „Vilniaus žinios“ išspausdino nemažai poleminių medžiagų apie Lietuvos mokyklas¹⁹⁵, tačiau daug kas priklausė nuo politinės situacijos. Mokyklų uždarinėjimas ir lietuviškų mokyklų kūrimas Lietuvos kaime vyko kartu su vietinės valdžios struktūrų keitimu. Naujos valdžios valsciuose rinkimai, rusų mokytojų pakeitimas lietuviais arba mokyklų uždarymas, degtinės monopolijų daužymas arba uždarymas vyko sinchroniškai ir buvo vienos, dažniausiai ginkluotos, akcijos sudėtinės dalys¹⁹⁶. Šiuos veiksmus visokeriopai rėmė LMS, kurią palaikė visos lietuvių politinės grupuotės, o ypač – LDP ir LVS. LMS nariai dažnai priklausė kuriai nors politinei grupuotei – LDP ar LVS, kiek rečiau – LSDP, tautiniams demokratams. Taigi Lietuvių suvažiavimas turėjo patvirtinti uždavinį toliau kurti autonominę Lietuvos švietimo sistemą ir nurodyti konkrečius jo sprendimo būdus. Užbėgant už akių reikia pasakyti, kad diskusijų metu faktiškai nieko nauja nebuvo pasakyta ir antrojo uždavinio Suvažiavimas neišsprendė.

Diskusijos dėl mokyklų vyko maždaug dvi valandas. Liudininkai nurodo tik 6 pasisakymus – M. Palukaičio ir Pr. Klimaičio (LMS), kun. V. Aleksandravičiaus ir kun. Pr. Būčio (krikščionys demokratai), A. Domaševičiaus (LSDP) ir M. Šveikauskienės (LDP)¹⁹⁷ – nors, matyt, kalbėjusiųjų buvo daugiau. Kun. V. Aleksandravičius ir M. Šveikauskienė griežtai reikalavo įkurti mergaičių pensioną. Taip pat įvyko lauktas pasauliečių ir kunigų susidūrimas dėl būsimos Lietuvos mokyklos. Pasauliečiams atstovavęs LSDP narys A. Domaševičius teigė, kad mokykla turi būti pasaulietinė ir, anot kun. Pr. Būčio, užgavo tikinčiųjų jausmus¹⁹⁸. Tačiau polemika neišsiplėtė, nes Pr. Būčiu išvysčius temą apie tikinčiųjų jausmus, Suvažiavimas nelauktai jam pritarė. Vėl buvo grįžta prie Lietuvos mokyklos organizavimo principų¹⁹⁹. Kitos grupuotės – LDP, LVS, tautiniai demokratai – dažnai pasisakė už pasaulietinę mokyklą, Suvažiavime stengėsi neaštrinti šios problemos²⁰⁰. Prezidiumas

(išskyrus Pr. Būčį) ir dauguma partijų lyderių, taupydami laiką, taip pat nediskutavo.

Apie naujos švietimo sistemos organizavimą kalbėjo M. Palukaitis ir Pr. Klimaitis. M. Palukaitis griežtai pasisakė ne tik prieš rusišką, bet ir prieš lenkišką mokyklą. Šią problemą jis palietė turėdamas galvoje XIX a. I pusės ir vidurio realijas, tačiau kunigų ar mokytojų seminarijose polonizacinės tendencijos buvo ryškios ir 1905 m. Kita vertus, lietuvių kalbai išsikovojo vis didesnes teises pradžios mokyklose, mokytojų ir kunigų seminarijose, tokie pareiškimai tik kurstė neblėstantį lietuvių–lenkų konfliktą.

Pr. Klimaitis pasiūlė konkrečią taktiką mokyklų klausimu: rusiškoms mokykloms, kuriose mokytojauja lietuviai, leisti veikti toliau, tik mokytis lietuvių kalba; mokyklą, kur tebedirbo rusų mokytojai, uždaryti arba pakeisti rusų mokytojus lietuviais; cerkvių mokyklą visai panaikinti²⁰¹. Šiems pasiūlymams buvo pritarta plojimais. Apskritai Lietuvos švietimo sistemos pertvarkymai priklausė nuo tolesnės revoliucijos raidos Lietuvoje. Tokia situacija švietimo programos kūrėjams leido koreguoti savo veiksmus. Suvažiavime iškėlus Lietuvos autonomijos reikalavimus, dar nebuvo aiškūs tos autonomijos realizavimo keliai. Paties Suvažiavimo metu ši taktika taip pat nebuvo detalizuota. Aktyvaus boikoto ir vietinės valdžios pakeitimo taktika savaime determinavo ir Lietuvos mokyklų pertvarkymą. Tai reiškė, kad ir toliau bus lietuvinamos pradžios

¹⁹³V. Žilėnas, *Dėl lietuviškos mokyklos 1905–1914 m.*, p. 9–13, 15–6, 17–18, 22–24; K. Žukauskas, *Iš Lietuvos mokyklos istorijos. 1905–1907 m.*, p. 34–35; A. Tyla, *1905 metų revoliucija Lietuvos kaime*, p. 123–124.

*Kalbama apie dalies lietuvių mokytojų persikėlimą iš Suvalkų gubernijos į Kauno guberniją.

¹⁹⁴V. Žilėnas, *Dėl lietuviškos mokyklos. 1905–1914 m.*, p. 19–20; K. Žukauskas, *Iš Lietuvos mokyklos istorijos. 1905–1907 m.*, p. 67.

¹⁹⁵Žr. *Vilniaus žinios*, 1905, nr. 216, 230, 237, 247, 248, 255, 258, 260, 265, 266, 271 ir kt.

¹⁹⁶A. Tyla, *1905 metų revoliucija Lietuvos kaime*, p. 91–133.

¹⁹⁷Žr. 188 išnašą.

¹⁹⁸/L. Gira/, „Lietuvių susivažiavimas Vilniuje“, op. cit., nr. 276; L. Gira, „Didysis Vilniaus Seimas“, op. cit., nr. 26; Pr. Klimaitis, „Didysis Vilniaus Seimas“, *Židinys*, 1931, nr. 4, p. 367; J. Gabrys „Didysis Vilniaus Seimas ir jo reikšmė Lietuvai“, op. cit., 1937, nr. 7, p. 155.

¹⁹⁹Pr. Klimaitis, „Didysis Vilniaus seimas“, *Židinys*, 1931, nr. 4, p. 367.

²⁰⁰Ibidem, p. 366.

²⁰¹Ibidem; /L. Gira/, „Lietuvių susivažiavimas Vilniuje“, op. cit., nr. 276; Idem, „Didysis Vilniaus Seimas“, op. cit., nr. 26; J. Gabrys, „Didysis Vilniaus Seimas ir jo reikšmė Lietuvai“, op. cit., 1937, nr. 7, p. 155.

mokyklos, kuriamos organizacinės prielaidos kardinalioms permainoms tuo atveju, jei bus sėkmingai įgyvendinami Lietuvos autonomijos projektai. Konkretesni žingsniai šia linkme turėjo būti svarstomi tuoj po Suvažiavimo turėjusiame įvykti LMS II suvažiavime.

Baigus nagrinėti Lietuvos mokyklų problemas, pasisakė LVS vadovai J. Gabrys-Paršaitis ir E. Galvanauskas. J. Gabrys-Paršaitis kvietė Lietuvos valstiečius prisidėti prie ką tik įkurtos LVS, o E. Galvanauskas perskaitė tos pačios dienos rytą priimtus LVS nutarimus*. Šiems nutarimams buvo vieningai pritarta²⁰².

Vėlyvą lapkričio 22 (gruodžio 5) d. vakarą prezidiumas baigė redaguoti Suvažiavimo rezoliucijas. J. Basanavičiui pranešus, kad šis darbas jau atliktas, St. Kairys perskaitė nutarimus lietuviškai, po to lenkiškai. Nutarimai buvo priimti vienbalsiai (balsuojama pakeliant ranką). Susilaikiusiųjų ir balsavusiųjų prieš nebuvo**²⁰³.

Po to J. Basanavičius pateikė prezidiumo neapsvarstyta papildymą prie Suvažiavimo nutarimų – protestą prieš bažnyčios vykdomą Vilniaus vyskupijos lietuvių lenkinimo politiką. Suvažiavimas vieningai balsavo ir už šią rezoliuciją²⁰⁴. Tačiau šį kartą, anot Pr. Klimaičio, keli asmenys susilaikė nuo balsavimo***²⁰⁵. Rezoliucija buvo parengta J. Basanavičiaus iniciatyva ir išreiškė tautinių demokratų poziciją. Suvažiavimo metu nebuvo pastebėta, kad ji disonuoja su jau priimtais Suvažiavimo nutarimais. Rezoliucija apdairiai pateikta balsuoti po to, kai buvo priimti Suvažiavimo nutarimai. Dauguma dalyvių galvojo, kad ją taip pat parengė prezidiumas. J. Basanavičius, atiduodamas Suvažiavimo nutarimus spausdinti, rezoliuciją apie Vilniaus vyskupijos bažnyčias pridėjo prie anksčiau patvirtintų Suvažiavimo nutarimų, ir dvi atskirai priimtos rezoliucijos buvo atspausdintos kaip viena.

Priėmus nutarimus, St. Kairys prezidiumo vardu dar kartą paaiškino valstiečiams, kodėl neišspręstas žemės klausimas. Jis argumentavo tuo, kad šis Suvažiavimas dar nėra tikras seimas. Žemės problemą turėsiąs išspręsti tikrasis seimas, kuris susirinks jau iškovojus Lietuvos autonomiją²⁰⁶. Kartu jis pakvietė visus vykdyti Suvažiavimo nutarimus, bet perspėjo susilaikyti nuo dvarų plėšimų ir deginimų²⁰⁷. Tai nebuvo nauja, nes susilaikyti nuo smurto kiekviena proga kvietė LVS, LDP, kunigai, kiek rečiau – LSDP²⁰⁸.

Paskutinį klausimą, kurį svarstė Suvažiavimas, iškėlė J. Basanavičius: ar Suvažiavimo nutarimus vietinei caro administracijai pranešti tiesiogiai, ar tik paskelbti juos laikraščiuose?²⁰⁹ Didesnių diskusijų nebuvo. Apie tai plačiai ir argumentuotai pasisakė LSDP atstovas Vl. Siruta-

vičius. Jo nuomone, informuoti valdžią, prieš kurią kviečiama kovoti, būtų nenuoseklu. Todėl reikėtų tiktai pateikti išspausdintus Suvažiavimo nutarimus lietuvių, lenkų, rusų, latvių ir kitomis kalbomis leidžiamiems laikraščiams. Iš jų valdžia turinti sužinoti apie įvykusį Suvažiavimą ir jo nutarimus. Šiam pasiūlymui pritarė visos politinės partijos bei grupuotės²¹⁰. Toks nutarimas buvo logiškas, nes į Suvažiavimą susirinkta be oficialiaus vietinės valdžios leidimo, be to, ir patys nutarimai buvo nukreipti prieš vietinę bei centrinę valdžią.

Norint garantuoti Suvažiavimo nutarimų veiksmingumą, nutarta naktį iš lapkričio 22 į 23 (iš gruodžio 5 į 6) d. juos išspausdinti ir įteikti Suvažiavimo delegatams. Šie turėjo nutarimus išplatinti visiems Lietuvos gyventojams.

Lapkričio 22 (gruodžio 5) d. 11 val. vakare J. Basanavičius Suvažiavimą baigė, kviesdamas visus vykdyti jo nutarimus²¹¹.

*Žr. priedą Nr. 8

²⁰²Žr. 201 išnašą. Taip pat: S-lius J. /J. Basanavičius/, *Iš Didžiojo Vilniaus Seimo istorijos*, p. 18.

**Žr. priedą Nr. 9.

²⁰³/L. Gira/, „Lietuvių susivažiavimas Vilniuje“, op. cit., nr. 276; Idem, „Didysis Vilniaus Seimas“, op. cit., nr. 26; B-ka M. /M. Biržiška/, „Didysis Vilniaus Seimas“, op. cit., p. 700; St. Kairys, *Tau, Lietuva*, p. 91 ir kt. veik.

²⁰⁴/L. Gira/, „Lietuvių susivažiavimas Vilniuje“, op. cit., nr. 276; Pr. Klimaitis, „Didysis Vilniaus Seimas“, *Židinys*, 1931, nr. 4, p. 370; J. Gabrys, „Didysis Vilniaus Seimas ir jo reikšmė Lietuvai“, op. cit., 1937, nr. 7, p. 156.

***Žr. priedą Nr. 10.

²⁰⁵Pr. Klimaitis, „Didysis Vilniaus Seimas“, *Židinys*, 1931, nr. 4, p. 370.

²⁰⁶J. Basanavičius, „Prie Lietuvių susivažiavimo nutarimų“, *Vilniaus žinios*, 1905.XI.25 (XII.8), nr. 277.

²⁰⁷/L. Gira/, „Lietuvių susivažiavimas Vilniuje“, op. cit., nr. 276; J. Gabrys, „Didysis Vilniaus Seimas ir jo reikšmė Lietuvai“, op. cit., 1937, nr. 7, p. 156.

²⁰⁸/L. Gira/, „Lietuvių susivažiavimas Vilniuje“, op. cit., nr. 276; L. Gira, „Didysis Vilniaus Seimas“, op. cit., nr. 26; Nutarimas Lietuvos valsčionių, op. cit.; J. Tumas, „Lietuvių krikščionių demokratų veiksmas“, *Draugija*, 1907.III.1, nr. 3, p. 262, 264–266; A. Tyla, *1905 metų revoliucija Lietuvos kaime*, p. 81 ir kt.

²⁰⁹/L. Gira/, „Lietuvių susivažiavimas Vilniuje“, op. cit., nr. 276; J. Gabrys, „Didysis Vilniaus Seimas ir jo reikšmė Lietuvai“, op. cit., 1937, nr. 7, p. 156.

²¹⁰/L. Gira/, „Lietuvių susivažiavimas Vilniuje“, op. cit., nr. 276; /K. Totoraitis/, „Pirmas Lietuvių seimas Vilniuje“, op. cit., p. 1; S-lius J. /J. Basanavičius/, *Iš Didžiojo Vilniaus Seimo istorijos*, p. 19; P. Ruseckas, *Didysis Vilniaus Seimas. 1905–1930*, p. 31.

²¹¹Žr. 210 išnašą.

Apskritai IV posėdis, išskyrus LSDP ir krikščionių demokratų polemiką, buvo gana ramus. Pirmieji trys posėdžiai parodė kompromiso būtinybę. Įtampą sumažino ir tai, kad žemės bei Lietuvos mokyklų klausimais nuomonės iš esmės sutapo. Be to, Suvažiavimo nutarimus prezidiumas rengė daugiau ar mažiau kolegialiai. Matyt, svarbų vaidmenį suvaidino aktyvus St. Kairio dalyvavimas rengiant rezoliucijas. Jo deka nemažai LSDP pasiūlytų nuostatų buvo įtraukta į šios rezoliucijos projektą ir taip nuraminti radikaliausi LSDP šalininkai. Nereikėtų užmiršti, kad darė įtakos ir nuovargis. Juk, be Suvažiavimo darbo, visos politinės grupuotės nuolat rinkosi ir posėdžiavo atskirai.

Suredaguoti ir išspausdinti Suvažiavimo nutarimus apsiėmė vadovaujantys LVS veikėjai: J. Gabrys-Paršaitis, Pr. Klimaitis, L. Gira, E. Galvanauskas ir J. Jasaitis²¹². Prie šio darbo prisidėjo tautininkai Petras Vileišis bei kun. J. Kukta²¹³. Nutarimai buvo išspausdinti „Vilniaus žinių“ spaustuvėje ir lapkričio 23 (gruodžio 6) d. rytą išdalyti grįžtantiems į namus Suvažiavimo dalyviams²¹⁴. Toks operatyvumas leido nedelsiant pradėti vykdyti nutarimus.

4. Suvažiavimo nutarimai

Didžiulę Suvažiavimo nutarimų reikšmę tiek tuometiniam revoliuciniam judėjimui Lietuvoje, tiek ir apskritai atkuriant Lietuvos valstybingumą pažymi dauguma istorikų ir atsiminimų autorių²¹⁵. Tačiau beveik visi rašiusieji šiuos nutarimus kritikavo. Kitas dalykas, kad tik sovietiniai istorikai (V. Girdzijauskienė, J. Jurginis, Vl. Pavilionis, J. Zinkus ir kt.)²¹⁶ Suvažiavimo nutarimus bandė visiškai demaskuoti. Nutarimai buvo apibūdinami kaip tautininkų ir klerikalų ir apskritai lietuvių buržuazijos kompromisas su caro valdžia. Tiesa, J. Jurginis dar bandė detaliau aiškintis Suvažiavimo rezoliucijų esmę ir padarė išvadą, kad tokie nutarimai buvo priimti „spaudžiant prezidiumui ir liberaliajai buržuazijai“²¹⁷. Kiti autoriai taip pat pabrėžė kompromisinį Suvažiavimo nutarimų pobūdį, tačiau šį dokumentą laikė ne sandėrio su carizmu, bet visų lietuvių politinių partijų ir grupuočių kompromiso išdava. Nutarimai dažnai buvo kritikuojami, o kritikos objektas dažnai skyrėsi: vieni akcentavo nuosaikumą ir apsiribojimą caro valdžios boikotu (A. Merkelis, V. Merkys)²¹⁸, kiti – juridinius niuansus: nebuvo balsuota už atskirus rezoliucijų punktus, nutarimų niekas nepasirašė (J. Totoraitis)²¹⁹, tretii –